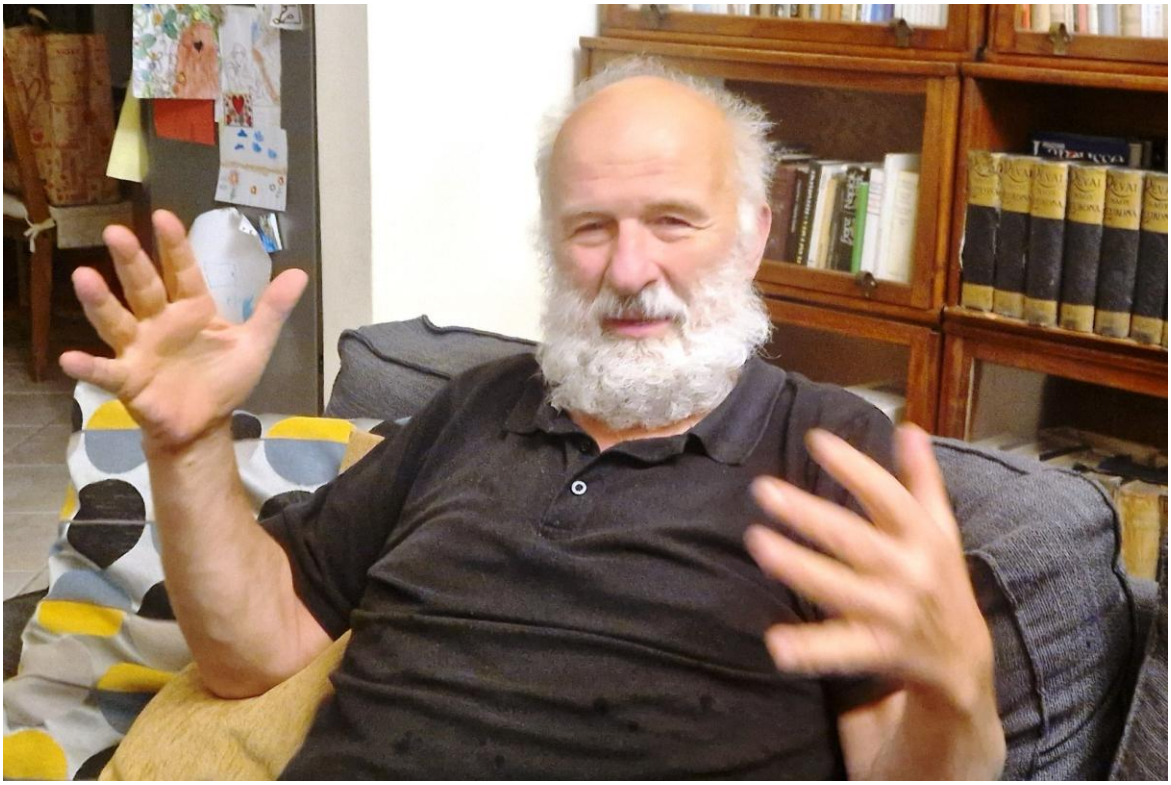
INTERJÚ 2026. 10. 23.

Eörsi László: A cancel culture korai, diktatórikus változata volt, ahogy Kádárék igyekeztek kitörölni ’56 emlékét

Kontroll.hu

Hogyan emlékezett meg ’56-ról a hatalom és az ellenzék a mindenkori Magyarországon, milyen narratívákat gyártottak az ellenérdekelt felek az eseményekről? Ezt a rendszereken átívelő kérdést jártuk körül, felidézve a Kádár-korszak és az 1989-1990-es rendszerváltozás utáni évtizedek október 23-hoz köthető emblematikus pillanatait Eörsi Lászlóval, aki az ünnep előestéjén kapott magas állami kitüntetést 1956-tal kapcsolatos történészi munkájáért. Eörsi Lászlóval a Kontroll.hu munkatársa, Szarvas György készített interjút.

Kontroll: A forradalom után viszonylag gyorsan, már 1957-ben nemcsak megszületett a hivatalos narratíva arról, hogy mi történt októberben, de ez azonnal kötelező kánonná is merevedett, és gyakorlatilag a '80-as évek végéig nem is alakulhatott ki semmifajta ellennarratíva az ellenforradalom elnevezéssel szemben. Ezt a hosszú, több mint három évtizednyi sajátos állapotot miként lehet leírni: hallgatásként, mely ugyan tudatában

van a valós tényeknek, csak nincs nyilvános beszéd róla, vagy ez sokkal inkább egyfajta amnézia, tudatos felejtés volt? Mi magyarázza ezt a jelenséget?

Eörsi László: 1956 a kádári rendszerben mindvégig a legsúlyosabb tabutéma volt. A hatalom is igyekezett – a forradalom utáni rövid időszakot leszámítva – minél inkább hallgatni róla. Bár néhány kurzuskötet megjelent, szó sem lehetett arról, hogy akár ezeket valamiféle társadalmi diszkurzus kövesse. Nevezhetjük ezt hallgatásnak vagy tudatos felejtésnek, akár agymosásnak is. A társadalom persze nem felejtette el, mi történt: a személyes emlékezet tovább élt a családokban, a baráti körökben, csak nyilvánosan nem lehetett beszélni róla. Ez nem egyszerű amnézia volt, hanem felülről irányított felejtéspolitika: a hatalom előírta, mit kell gondolni 1956-ról, és azt is, miről nem szabad beszélni. Ha úgy tetszik, ez a korai cancel culture egyik sajátos, diktatórikus változata volt.

K: A hatalom is élvezte ugyanakkor ezt a csendet, hiszen amiről nem kell beszélni, az nincs is – vallhatták. Mégis a forradalom 25. évfordulóján, 1981-ben a pártvezetés elkezdett intenzíven foglalkozni 1956-tal, és gyakorlatilag ő maga hozta vissza a nyilvánosságba a történetet. A Népszabadság például cikksorozatot indított az eseményekről, de sorban jelentek meg a kurzustörténészek munkái is. Miért gondolhatta azt Ön szerint a korabeli állampárt, hogy jobb ismét szóba hozni 1956-ot, mi motiválhatta a hatalmat, és miben változott, ha változott egyáltalán az elbeszélés maga?

EL: A Hollós–Lajtai-kötetek már a hetvenes években is megjelentek, miként szórványosan más kurzustörténészek művei is. 1981-ben azonban már a negyedszázados évfordulót „ünnepelhették”, a párt úgy érezte, hogy valamivel illik előállni. A hazugságok nem sokat finomodtak, a kiadványok továbbra is lényegileg visszhangtalanok maradtak. Továbbra is azt kellett sugallni, hogy 1956 nem a magyar társadalom valódi törekvéseiből fakadt, hanem ellenséges erők, nacionalisták és restaurációs szándékok következménye volt. A kiadványok nagyrészt visszhangtalanok maradtak, mert a társadalom jelentős része már régen nem hitt ebben a történetben. Azokról van szó, akik maguk is átélték az eseményeket, mások a szüleiktől, rokonaiktól, ismerőseiktől hallottak róluk. A hivatalos változat és a személyes emlékezet között ezért mindvégig jelentős szakadék húzódott.

> Nagyjából ugyanez ismétlődött meg a harmincadik évfordulón is, bár ekkor már háromrészes televíziós sorozattal is megpróbálták szélesebb közönséghez eljuttatni a hivatalos történetet. Ez jól mutatja, hogy a pártvezetés a nyolcvanas évek közepén sem mondott le a saját értelmezésének terjesztéséről, csak a közvetítés eszközei változtak. A televízióval olyanokhoz is eljuthattak, akik nem olvastak történeti kiadványokat, és a képernyőn megjelenő történet nagyobb hatást gyakorolhatott, mint egy újabb, kevéssé olvasott könyv. A nyilvánosság azonban továbbra is egyirányú maradt: a párt beszélhetett 1956-ról, de az ő értelmezésével szemben semmilyen érdemi ellenvélemény nem kaphatott teret. A valódi változást nem az jelentette volna, hogy a hatalom ismét szóba hozza a forradalmat, hanem az, ha megengedi, hogy mások is elmondják, mit tudnak róla, és nyílt vita alakuljon ki a történtekről. Erre azonban még a nyolcvanas évek közepén sem volt hajlandó.

K: A '80-as évek elején feltűnő hazai ellenzék egyik központi témája volt ’56, egyfajta eredetmítosz volt számukra a forradalom. Ez hogyan alakult így, miért ehhez a forráshoz nyúltak vissza, amikor a saját gyökereiket keresték? Kérdezem ezt azért is, hiszen ismert, hogy a demokratikus ellenzék egyik meghatározó csoportja balról

érkezett, és az '56-os hagyomány számukra nem volt annyira magától értetődő. Náluk hogyan történt meg a fordulat?

EL: Igen, a nyolcvanas években megjelenő ún. demokratikus ellenzék inkább baloldalinak minősült, bár tagjai a piacgazdaság híveinek számítottak. Többen közülük marxista, újbaloldali vagy reformkommunista közegből érkeztek, és a rendszer kritikáját kezdetben részben éppen a marxista eszmék alapján fogalmazták meg. Idővel azonban egyre világosabbá vált számukra, hogy a "létező szocializmus" nem megreformálható egyszerűen a saját elvei alapján: a hatalom nem tűrte a valódi politikai pluralizmust, a szabad szerveződést és a nyilvános bírálatot. A demokratikus ellenzék számára ezért fokozatosan a politikai szabadságjogok, a demokratizálódás és a függetlenség váltak meghatározóvá.

> Az 1956-os hagyományhoz azért nyúltak vissza, mert ezeknek a törekvéseknek a magyar történelemben éppen a forradalom adott különösen erős történelmi előképet. 1956 nemcsak a diktatúra elleni lázadás volt, hanem a szabad politikai választás, a többpártrendszer, a nemzeti függetlenség és az önálló társadalmi szerveződés követelésének időszaka is. Az ellenzék számára fontos volt, hogy a rendszerrel szembeni fellépését ne pusztán elvont politikai elméletekre, hanem a magyar társadalom saját történelmi tapasztalatára alapozza. Az 1956-os hagyomány így egyfajta erkölcsi és politikai legitimációt is adott nekik: azt jelezte, hogy a diktatúra elutasítása nem idegen gondolat, hanem a magyar történelem egyik fontos, bár hivatalosan elfojtott hagyománya.

Ez persze nem jelentette azt, hogy az ellenzék minden tagja ugyanúgy tekintett volna 1956-ra vagy, hogy valamennyien azonosultak volna a forradalom valamennyi politikai irányzatával. A baloldali értelmiségieknek különösen fontos volt, hogy a forradalmat ne lehessen egyszerűen jobboldali restaurációként vagy nacionalista kitörésként beállítani. Éppen azt hangsúlyozták, hogy a szabadság és a demokratizálódás követelése nem valamelyik politikai oldal kizárólagos tulajdona. A forradalom sokféle résztvevője és követelése lehetőséget adott arra, hogy az ellenzék saját demokratikus programját is ebbe a történelmi hagyományba illessze.

A fordulat tehát abban állt, hogy az ellenzék egy része a szocializmus megreformálásának igényétől eljutott a rendszer demokratikus alapjainak megkérdőjelezéséig. Az 1956-os hagyomány ebben a folyamatban nem egyszerűen egy régi esemény emléke volt, hanem a fennálló „emberarcú rendőrállam” kritikájának eszköze. A hatalom ugyanis hiába hirdette magáról, hogy a forradalom tanulságait levonva egy konszolidált, élhetőbb rendszert teremtett: a politikai szabadság hiánya, a cenzúra és az állambiztonsági megfigyelés mindennapi tapasztalata újra meg újra megmutatta ennek a konszolidációnak a határait. Az ellenzék az 1956-os követelések felidézésével éppen ezt az ellentmondást tette láthatóvá.

K: A konszolidált Kádár-rendszer hanyatló időszakára esett a 30. évforduló, a hatalom számára 1986-ban már nem volt választható alternatíva a hallgatás, hiszen az ellenzék folyamatosan napirenden tartotta a témát, az illegális Beszélő minden egyes lapszámában közölt valamilyen korabeli dokumentumot, kortárs visszaemlékezéseket. Ez a fajta kihívás módosított valamit az 1956 óta gyakorlatilag változatlan hatalmi narratíván?

EL: Talán továbbra is választható alternatíva lett volna a hallgatás, hiszen a szamizdat sajtó a társadalom csak igen csekély részét érte el. A Beszélő olvasói elsősorban az ellenzéki értelmiségből kerültek ki, a lap hatása azonban nem mérhető pusztán a példányszámával: a közölt dokumentumok, visszaemlékezések és elemzések olyan történelmi emlékezetet

tartottak életben, amelyet a hivatalos nyilvánosság igyekezett elfojtani. A pártvezetés azonban úgy döntött, hogy mégis inkább felveszi a kesztyűt, és a harmincadik évfordulón ismét előáll a saját történetével. A hivatalos narratíva lényegében nem változott: továbbra is ellenforradalomról beszéltek, és nem voltak hajlandók elismerni, hogy 1956 a diktatúra elleni népfelkelés és forradalom volt. A különbség inkább abban állt, hogy a hatalomnak egyre nehezebb volt elérnie, hogy ezt az értelmezést mindenki elfogadja.

Nyilván mindkét alternatíva megfelelt volna az addigi taktikájának, ha a világpolitikai helyzet kedvezett volna számára. A hallgatás és a hivatalos magyarázat ismételt előadása egyaránt a rendszer mozgásterének része volt; a kérdés az, hogy melyiktől várhattak kisebb politikai kockázatot. A nyolcvanas évek közepére azonban a nemzetközi környezet, a szovjet politika változása, a gazdasági válság és a belső legitimáció gyengülése egyre szűkítette ezt a mozgásteret. A pártvezetés továbbra is ellenőrizni akarta a múlt értelmezését, de már nem rendelkezett azokkal az eszközökkel és azzal a magabiztossággal, mint korábban. A rendszer napjai meg voltak számlálva – még ha ezt 1986-ban nem is lehetett pontosan látni. A hivatalos narratíva ekkor még nem omlott össze, de egyre kevésbé tudta kizárólagosan meghatározni, hogyan gondolkodjanak az emberek 1956-ról.

K: 1980-as évek közepén az első nyilvánosságban is megtörtént a tabudöntés, Nagy Gáspár Nagy Imréről szóló Öröknyár: elmúltam 9 éves című verse az Új Forrás 1984/5-ös számában jelent meg, rá két évre pedig a Tiszatájban a Fiú Naplójából címmel közölt poémát '56-ról. De az ellenzék is nyíltan emlékezett, édesapád, Eörsi István lakásán „56-ról 86-ban” címmel tartottak történészkonferenciát. Hogyan történhetett meg mindez a hatalom szeme előtt, mi magyarázza ezt a fajta részleges engedékenységet?

EL: A hatalom a nyolcvanas évek közepétől látványosan repedezni kezdett. A kádári „közmegegyezés” egyre kevésbé működött, mivel a gazdasági válság mélyült, az életszínvonal emelkedése megtorpant, és a rendszer egyre kevésbé tudta biztosítani azt a viszonylagos jólétet, amelyre a társadalmi elfogadottságát alapozta.

Az emberjogi szempontokat – a nyugati kapcsolatok miatt – már nem lehetett a korábbiakhoz hasonlóan figyelmen kívül hagyni. A nemzetközi környezet is változott, a Szovjetunióban meginduló politikai átalakulás pedig tovább szűkítette a magyar vezetés mozgásterét. A hatalom mind tehetetlenebbnek mutatkozott a renitensekkel szemben, és egyre kevésbé tudta megakadályozni, hogy a hivatalos értelmezéstől eltérő vélemények is nyilvánosságot kapjanak.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a pártvezetés lemondott volna az 1956-os emlékezet ellenőrzéséről. Inkább arról volt szó, hogy a korábbi tiltás és megtorlás már nem működött olyan hatékonyan, mint korábban, miközben a nyílt fellépés politikai kockázata is megnőtt. Nagy Gáspár verseinek megjelenése, illetve az Eörsi István lakásán rendezett történészkonferencia jelezte, hogy a korábban szigorúan elfojtott téma körül egyre nagyobb rések nyíltak. De azért ekkoriban még nem tört be igazán az 1956-ról szóló beszéd az első nyilvánosságba: erre 1988-ig várni kellett. A nyolcvanas évek közepén tehát már meg lehetett kezdeni a tabuk feszegetését, de a nyilvános áttörés még hátravolt.

K: A temetetlen holtak ügye is már jóval a rendszerváltás előtt szóba került, 1987-ben Rainer M. János történész, akkor még Fényes Elek álnéven a Beszélőben közölte az ’56 után kivégzettek több százas listáját, életkorral, a foglalkozás megjelölésével. Ezekből kiderült, hogy a magát munkásállamnak valló hatalom áldozatainak többsége munkás volt. Mit tudott ezzel a kihívással kezdeni a korabeli hatalom?

EL: „Fényes Elek” feltárta, hogy a hivatalos propagandával szemben a forradalom résztvevőit túlnyomórészt nem „huligánelemek” jelentették, hanem különböző társadalmi hátterűek, de legnagyobb számban munkások. Ez különösen kellemetlen volt a magát munkásállamnak nevező rendszer számára: saját társadalmi bázisának tagjai közül kerültek ki azok, akiket a forradalom leverése után kivégeztek. A közlés ráadásul nem pusztán általánosságban beszélt az áldozatokról, hanem névvel, életkorral és foglalkozással tette őket azonosíthatóvá. A száraz adatok így közvetlenül cáfolták a hivatalos propagandát.

Az írás ekkor még csak a második nyilvánossághoz jutott el, de ezt a nyilvánosságot az idők folyamán – a külföldi rádióadók közvetítésével is – egyre nagyobb csoportok ismerhették meg. A hatalom adminisztratív eszközökkel igyekezett elejét venni az ilyen kezdeményezéseknek, egyre csekélyebb eredménnyel. A lista terjedését megpróbálhatták akadályozni, de azt már nem tudták elérni, hogy az emberek ne beszéljenek róla vagy ne adják tovább az információkat. A rendszer számára különösen kínos volt, hogy az áldozatok társadalmi összetétele nem illett bele az ellenforradalmi „huligánokról” kialakított képbe. A hivatalos hallgatás és a tiltás ekkor már nem tudta teljesen elfedni a megtorlás valódi természetét.

K: 1989-ben aztán valahol „félúton” találkozott a hatalom és az ellenzék narratívája, Pozsgay Imre - támaszkodva az MSZMP Központi Bizottsága által felkért Történész Albizottság szakértői anyagára - népfelkeléssé nyilvánította az eseményeket. Mennyiben szolgált ez csupán politikai, hatalmi érdekeket, és mennyiben tekinthető ez az elnevezés történetileg is megalapozottnak?

EL: Ezt én nem tartom „félútnak”. A vezető politikusok bármelyike – így Pozsgay is – a korábbi években bármikor kezdeményezhette volna a múlt átértékelését, ám ez a karrierjébe került volna. Pozsgay a pragmatizmusával ügyesen felismerte a változó időket és azt is, hogy a rendszer fennmaradásához már elkerülhetetlen a korábbi történelemszemlélet felülvizsgálata. Ez volt a közvetlen előidézője az új terminus megszületésének. A népfelkelés megnevezés tehát politikai fordulatot jelzett, de nem jelentette az 1956-os események teljes történeti átértékelését.

A népfelkelés ugyanakkor történetileg sem pontos, mert nem fejezi ki kellően a politikai és társadalmi rend gyökeres átalakításának igényét, amely 1956-ot jellemezte. A forradalom során nem csupán a fennálló hatalommal szembeni tiltakozás bontakozott ki: felmerült a többpártrendszer, a demokratikus berendezkedés és a nemzeti függetlenség megteremtésének igénye is. A „népfelkelés” elismerése ezért fontos lépés volt a korábbi hazugságok felszámolásában, de önmagában még nem adott megfelelő képet a történtekről. Pozsgay kijelentése elsősorban azt mutatta meg, hogy a hatalom már nem tudta tovább fenntartani a hivatalos „ellenforradalom”-magyarázatot. Ez azonban még nem azonos azzal, hogy a forradalom egészét és valamennyi célkitűzését elismerték volna.

K: A rendszerváltás utáni évek sokáig az „annyiféle ’56 létezik, ahányféle ember részt vett az eseményekben” szellemében telt, hogy aztán 2010 ebben is gyökeres fordulatot hozzon. Ismét megkezdődött ’56 hatalmi kisajátítása és egyirányúsítása: a pesti srácokkal az utcai fegyveres harcok résztvevői lettek a forradalom egyedüli letéteményesei, az értelmiségnek annyi volt. Történészi szempontból egyáltalán mennyire tartható ez a megközelítés?

EL: Történészi szempontból nem tartható, hogy csakis fegyveres felkelők lennének a forradalom egyedüli letéteményesei. Az enyhülést a pártellenzék, az újságírók, a

progresszívabb értelmiség indította el, amelyhez kapcsolódott a diákság is. Az ő mozgalmuk tette lehetővé a forradalom és szabadságharc kirobbanását, amelyben valóban már a felkelők játszották a főszerepet. A politikai és társadalmi átalakulásban igen fontos szerepet játszottak a közigazgatást fenntartó forradalmi bizottságok, valamint a szabadságharc leverése után is küzdelmet folytató munkástanácsok. A forradalomnak tehát több, egymással összefüggő szereplője volt: az értelmiség és a diákmozgalmak előkészítették a fordulatot, a fegyveres felkelők megvédték a forradalmat, a különféle önigazgató szervezetek pedig a társadalmi és politikai átalakulást próbálták megvalósítani. Ha mindezt a „pesti srácok" történetére szűkítjük, akkor éppen a forradalom sokszínűsége vész el. Az 1956-os emlékezet politikai kisajátítása ezért nemcsak egyes szereplőket emel ki mások rovására, hanem a történeti valóságot is torzítja.

K: Nyilvános szimbólumok (emlékezzünk pl. a Nagy Imre szobrának áthelyezésére) és komoly történészi műhelyek (’56-os Intézet beszántása) is alaposan megsínylették ezt a fajta kizárólagos hatalmi törekvést, miközben a hivatalos emlékezetpolitikai intézmények hatalmas pénzekből építették a hatalom számára kedves narratívát 1956-ról (is). Mekkora kárt okozott mindez a történészi szakmának és hogyan hozható mindez helyre?

EL: Valóban, a Fidesz-KDNP felfogása sokban hasonlított a régi pártállaméhoz: nem tűrtek ellentmondást, és csak az ő híveiket, csak az ő szolgálóikat finanszírozták. Így tönkretették a független kutatóműhelyeket. Az emlékezetpolitikájukra – amely szintén igen hasonlatosan propagandaalapokon működött, mint a kommunista diktatúrák – pedig súlyos milliárdokat költöttek. A károk helyrehozása nem megy egyik napról a másikra. Mindenekelőtt a független kutatóhelyek támogatására, a szakmai autonómia visszaállítására és a politikai lojalitás helyett a tudományos teljesítmény alapján történő finanszírozásra van szükség. Ugyanilyen fontos a tudománytalan, propagandisztikus produktumok megkülönböztetése a valódi történeti munkáktól és a politikai célú hazugságok felszámolása is. Az emlékezetpolitikát is meg kell változtatni: 1956 nem lehet egyetlen politikai tábor kisajátított öröksége. A történészek feladata nem az, hogy valamelyik hatalom múltképét igazolják, hanem az, hogy a források alapján feltárják és értelmezzék a történteket. A szakma szabadságának és hitelességének helyreállítása hosszú folyamat lesz, de csak így lehet visszatérni a politikai elvárásoktól független történetíráshoz.

K: Lesz-e még valaha egyetlen, univerzális értelmezése az '56-os történéseknek vagy történészi szempontból is inkább a „virágozzék minden virág" elmélet az üdvös?

EL: Kell, hogy legyen egyetlen, univerzális tudományos értelmezése az ’56-os történéseknek, már ami a lényeges szempontokat illeti. A forradalom főbb eseményei, társadalmi bázisa, politikai követelései és a megtorlás tényei nem lehetnek pusztán nézőpont kérdései. Ezeket a források alapján tudományos módszerekkel kell feltárni és a bizonyítékoknak megfelelő következtetéseket kell levonni. Ez nem jelenti azt, hogy minden részletben egyetértésre kell jutni: a történészek vitái természetesek, sőt szükségesek, hiszen a különböző értelmezések előbbre vihetik a kutatást.

A vélemények terén viszont maradhat a „virágozzék minden virág" elve. Mindenkinek joga van a saját emlékeihez és személyes értelmezéséhez, a történészeknek pedig ahhoz, hogy vitatkozzanak egymással. A határ ott húzódik, ahol a vélemény szembekerül a bizonyítható tényekkel, vagy amikor a politika megpróbálja kizárólagossá tenni a saját múltképét. 1956 nem lehet egyetlen párt vagy politikai irányzat tulajdona.
Kép: Kontroll